

PRINOSI ZA UPOZNAVANJE EKONOMSKOG
I PRAVNOG POLOŽAJA KMETOVA FUŽINSKOG
KAŠTELANATA U DRUGOJ POLOVINI
18. STOLJEĆA

U drugoj polovini XVIII. stoljeća prilike su se na našem prekosavskom teritoriju (Vinodol i Gorski Kotar) donekle sredile, a cjelokupni je gospodarski i politički život primio čvršće, a ponešto i novije oblike. Turški naime upadi i pljačkanja pripadaju prošlosti, a većih migracija, koje bi remetile kontinuitet narodnog gospodarstva, više nema. Komora pak, koja posjeduje i iskorišćuje najveći dio toga teritorija (bivša Zrinsko - Frankopanska dobra), unosi svoju vlast sve jače u savkoliki ekonomski i društveni život, a njena nadzorna služba postaje djelotvornija.

Ipak u fužinskom kaštelanatu ili gospoštiji (Castellanatus, Dominium, Herrschaft), koji se u početku II. polovine 18. st. sastojao samo iz Fužina, Lokava i Liča,¹ a gdje je Komora fungirala kao feudalac (dominus terrestris),² još uvijek nije bilo sigurnosti imovine i ličnosti. Upadi i napadi odbjeglih kmetova, vojnika, zatvorenika, skitnica i dr. ugrožavali su miran rad i sigurnost putova, i time povećavali opasnost i rizik pri kretanju ljudi i prijenosu robe,³ a osim toga nanosila se šteta i drugim načinima.

Uzimajući u obzir te i druge okolnosti, mi ćemo pokušati u ovomu radu, koliko nam to omogućuju izvorni arhivski podaci, ocrtati gospodarsku

¹ O povijesti ovih mjesta kao i o Vinodolu i Gorskom Kotaru vidi: Giovanni Kobler, *Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume*, Fiume 1896, vol. 1-3; Emilije Laszowski, *Gorski Kotar i Vinodol*, Zagreb 1923; Andrija Rački, *Iz prošlih dana općine Liča i Fužine*.

² Komora je ovdje u punom smislu nosilac vlasništva i vrhovništva (dominium et imperium), to međutim ne mijenja ništa u odnosima između nje i kmetova. Njihovi međusobni odnosi zasnivaju se na istim načelima kao na svakom drugom feudalnom imanju. Za nju i za njezin račun radi prije svega kaštelan (castellanus), koji je zapravo karika između nje i kmetova, dohodarstveni ured (»Rendtamt«) u Bakru i napokon razna povremena povjerenstva sa širim ili užim ovlaštenjem.

³ Comitatus Severinensis (skraćeno = CS), fasc. 43/26 - Državni arhiv Zagreb (skraćeno = DAZ).

osnovicu žiteljstva fužinskog kaštelanata, pa osvijetliti odnose između Komore, odnosno kaštelanata s jedne, i kmetova s druge strane, u drugoj polovini XVIII st., pri čemu ne ćemo zanemariti ni druge pojave.

I

EKONOMSKA OSNOVICA

Kod izučavanja ekonomske osnove življa valja nam svakako poći od zemljišta, jer je zemlja temelj (fundus), na kojem se i povodom kojega se mogu razviti različiti odnosi između feudalaca i kmeta, odnosno zemljovlasnika i obrađivača.

a) Zemljište

Pri razmatranju našeg pitanja naročito privlači našu pažnju ekonomska podloga života kmetova Fužina, Liča i Lokava, na kojoj su oni gradili svoju egzistenciju i razvijali svoje socijalne odnose.

Prema zemlji kao osnovnom proizvodnom sredstvu i kao glavnoj materijalnoj podlozi života postoje dva interesa, a prema tome i dvostruk odnos, odnos naime Komore kao vlasnika, upravljača, i odnos kmetova kao obrađivača. Interes je Komore determiniran rentom, koju izbija iz zemlje, a interes kmetova prinomom, naturalnim produktom, koji oni ubiraju iz nje za održavanje svoje egzistencije i svoje porodice. Ali time se još ni za jednu, a ni za drugu stranu ne iscrpljuje važnost zemlje. Iz odnosa prema njoj Komora steče vlast nad obrađivačem i dr., a kmetovi stječu pravo na stalno boravište u selu i okučivanje, pa tako postaju ravnopravni članovi seoske zajednice.

Kmetovi u Fužinama, Liču i Lokvama imaju malo obradive zemlje, a ono, što imaju, smješteno je po dječima, izloženo dugoj hladnoći, čestim bujicama i drugim elementarnim i klimatskim nepogodama. Uglavnom stoga mogu sijati jara žita, a ne ozima. To zemljište nije ni približno dovoljno, da im donese potreban urod za njihovu prehranu, iako oni pokušavaju boljom obradom i češćim zagnojavanjem uvećati plodnost zemlje.⁴

Fužinarci (do 1774.) nisu dijelili svoju zemlju na uobičajena selišta, pa zbog toga nemamo ni kvantitativnih podataka o njezinoj količini i vrsti. Vidi se samo, da su uživali i posjedovali stara zemljišta (»alte Grundstücke«), novo-okupirana (»neu entdeckte«) i krčevine.⁵

Naprotiv Ličani i Lokvarci bili su podijeljeni na selišta.

⁴ »Unsere Acker sind mittelmässig, und kaum hinreichend die dermällige Anzahl der Einwohnern zu ernähren ... (Arhiv JAZU XV25/D12e).

⁵ Ibidem.

Ličani su još od naseljenja bili podijeljeni u 24 selišta, svako je pak selište imalo 12 rali oranica i 40-45 kosaca livade (»Mader wiesen«!).⁶ Na svaku ral obično su sijali po 2 požunska vagana žita, na svakog je kosca livade otpadalo po 6 pokrajinskih kola (»Fuhren«) sijena.

Lokvarci su također bili podijeljeni u 11 selišta, svako je selište imalo 4 rali oranica i 4 kosca livade.⁷

Jako udara u oči razlika između jednih i drugih podložnika s obzirom na veličinu i sastav selišta. Ni eventualni veći bonitet i produktivnost zemljišta u Lokvama ne može kompenzirati razliku i odnos 12 rali oranice prema 4 ili 40-45 kosaca prema 4. Taj odnos ispada za Lokve još nepovoljnijim, ako se ti objekti uporede sa brojem kuća.⁸

Tablica I

Distribucija selišta, oranica i livada po kućama

Mjesto	Broj kuća	Na svaku kuću dolazi		
		selišta	rali oranica	kosaca livade
Lič	56	0,43	5,14	18
Lokve	39	0,28	1,13	1,13

Što se pak tiče produktivnosti zemljišta, na nj su u to vrijeme svakako pored ljudske djelatnosti znatno utjecali i prirodni faktori (konfiguracija tla, klimatske prilike), a u našem slučaju bili su ovi posljednji upravo odlučni u pogledu njegova prinosa i rentabilnosti. Pod takvim uvjetima, razumnije se, nisu mogle puno na tome izmijeniti ni marljive ruke kmetova, pa stoga ni prinosa nije mogao biti velik, iako su se oni vazda trudili, da podignu prinosa zemljišta.

Za Lokve može se prema indirektnim podacima iz god. 1766., pretpostavivši normalne klimatske prilike, dobiti približno točna slika o prinosu. Tada su naime Lokvarci predali žito Komori s naslova desetine (»Zehend getrayde«),⁹ i to:

2	stara ¹⁰	pšenice
1	„	raži
7	„	ječma
1	„	zobi.

⁶ O mjerama za površinu zemlje i livada vidi: Josip Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji, Zagreb 1950, str. 121-122; Vladimir Mažuranić, Prinosi za brvatski pravno-povijesni rječnik II, str. 1219-20.

⁷ Arhiv JAZU XV25/D12e.

⁸ Acta Cameralia (skraćeno = AC), fasc. 1332/29 - Državni arhiv Rijeka (skraćeno = DAR).

⁹ Acta Buccarana (skraćeno = AB), fasc. 70/2 (»Jahrs Rechnung«) - DAZ.

¹⁰ 1 star = 26 do 45 kg, ovisi dakle o vrsti žita koje se važe.

Prema tome jednogodišnji prinos, ako su navedene brojke deseti dio njegov, bio bi ovaj:

20	stari	pšenice
10	„	raži
70	„	ječma
10	„	zobi

Svega 110 stari = cca 4840 kg ili na svaku kuću oko 124 kg.

Ovaj dakle rezultat govori za to, da Lokvarci nisu imali viškova u zrnastim plodovima, jer ono, što im je odbacivala njihova zemlja, nije ni približno bilo dovoljno za njihovu ishranu. Od agrarnih produkata oni i Ličani mogli su u rodnim godinama iznijeti na tržište kupus («... Wir können in besseren Jahren auch Kraut verkaufen»),¹¹ jer su posjedovali prikladne okućnice za uzgajanje kupusa. No i ovaj podatak valja uzeti kritički, jer, po našem mišljenju, radi se zapravo više o višku zbog niske razine potrošnje, negoli o stvarnom višku iznad zadovoljavajuće razine potrošnje.

Zemljišni fond prilikom utvrđivanja kontribucionalne osnovice (1782/83) znatno je korigiran u cijelom kaštelanatu. Naročito su restringirane oranice prema stanju iz godine 1774., koje nisu mogle, poradi loše kvalitete, ući ni u jedan od četiri razreda.¹²

Tablica II

Pregled zemljišnog fonda, kao kontribucionalnog objekta po mjestima (1783)

Mjesto	Kontribucionalni objekti												
	kuće			oranice				livade			vinogradi		
	razred												
	I	II	III	I	II	III	IV	I	II	III	I	II	III
broj			rali				kosaca			kopača			
Zlobin			12				6			21			1
Fužine			73			8			192				
Belo selo			6			2			22				
Lič			56			62			150				
Lokve			41			9			51				
Brestova Draga			5			1				14			
Ukupno			193			82	6		415	35			1

¹¹ Arhiv JAZU XV25/DI2e.

¹² Ejectatio Dicarum 1782/3, Catastrum Comitatus Severinensis 1783/4 DAZ.

Radi se dakle ovdje o preklasifikaciji zemljišta u svrhu odmjeravanja i naplate državne kontribucije (poreza). Iako su kmetovi ustvari ostali i dalje posjednici onoga, što su prije posjedovali, statistički podaci pokazuju uza sve to znatno umanjen zemljišni fond (na pr. Lič). Razlog tome već smo istakli. Ovi nam statistički podaci ipak omogućuju uvid u temeljni zemljišni fond, koliko s obzirom na njegovu količinu, toliko i na kokvoću, a nadalje, iz njih možemo razabrati nepravilan i različit omjer između oranica i livada, između kuća, oranica i livada, i napokon između samih sela.

Razumije se, da je ograničenost prikladnih površina za ratarsku obradu utjecala na agrarnu proizvodnju; ona je onemogućila veću diferencijaciju djelatnosti i usavršavanje proizvodnih sredstava u zemljoradnji. Male površine obradive zemlje, nizak stepen iskorišćivanja, njene škrtosti – to su bili nedostaci, a istodobno glavni razlozi, da ona nije bila osobito jaka podloga egzistenciji kmetova, koji su stoga bili upućeni potražiti izvor svome održanju na drugoj strani.

b) Stočarstvo

Malobrojne i sitne livade nisu pružale suviše široku i jaku osnovicu za razvitak stočarstva u Fužinama, Liču i Lokvama, premda se nastojalo, da se njihova plodnost podigne gnojenjem (torenjem). Upravo one, odnosno sijeno s njih mogli su donekle ublažiti posljedice duge i oštre zime, kad je stoka morala ostati kod kuće na pici (jaslama). Sijenom se mogao umanjiti kod radne stoke gubitak vremena, koji je otpadao na ispašu za vrijeme rada. Vode je bilo dovoljno u svako godišnje doba,¹³ ona je nesumnjivo jedna od nezamjenljivih komponenti za razvitak stočarstva. Nisu kmetovi oskudijevali ni u pašnjacima (napose Ličani i Lokvarci), koji su činili glavnu podlogu u održanju i razvitku ekstenzivnog stočarstva u ovom kaštelanatu.

Sitna i krupna stoka održava se i prehranjuje na pašnjacima. Čak i radna stoka, bilo da ore, bilo da vuče kola po Karolini ili prenosí teret, pušta se na duže i kraće vrijeme, da se napase uz njivu, uz Karolinu, uz bilo kakav potok: Takva ishrana radne stoke bijaše pretjerano neekonomična i za ono vrijeme.

Stoka se obično napasala na blagim i niskim brdima, koja nisu bila suviše pokrivena gustom i velikom šumom. Sitna stoka pase po tim brdima, a krupna na njihovu podnožju, u dōcima i uvalama. Nema u ovom kaštelanatu proljetnog »izjajka«, a ni jesenskog »sjavka«, jer su skoro sva ispašišta blizu, na dohvat sela, pa i duga zima tomu je bila velika prepreka. U početku jeseni sužava se krug ispašišta. Stoka je tada

¹³ Arhiv JAZU XV25/D12e; Jedino je Zlobin oskudijevao u vodi. »Quemadmodum cum subscriptis ad publicam notitiam praesertim tempore siccitatis aqua destituantur succursum erigendae unius Cisternae ab Inclyto Dominio praestandum humillime instant« (AC fasc. 1333/154 – DAR).

u neposrednoj blizini sela. Zimi pak, zbog nedovoljne piće, stoka se izgoni oko kuće i kućišta na brst (lisnik i granje).

Naravno, iskustvo je bilo glavni regulator upotrebe i korišćenja pašnjaka, sjenokoša, strništa i sl. Njemu su se kmetovi dobrovoljno pokoravali i disciplinirano ga održavali. O tome među njima nije bilo spora i nesuglasnosti. Oni su ga njegovali i prenosili na svoje potomke.

Kmetovi međutim nisu mogli mirno i bez borbe iskorišćivati pašnjake i dr. U to vrijeme javljaju se na strani Komore (kaštelanata) jake tendencije, a poduzimaju se već i konkretne mjere, da se pašnjaci suze i ograniče. Komora zauzima jedan novi i po kmetove štetan stav u pogledu pašnjaka. Njezine mjere prvenstveno smjeraju na to, da na štetu domaćih kmetova osigura ispašu prevoznicima, karavandžijama (»Fuhrweesen«; »Turmarii«), koji se kreću i prevoze robu po Karolini. Ponajprije osigurala im je pasu uz samu cestu, ali kako se promet uvećavao, uvećavala se i potreba za širim ispašištem. Komora je tada dopustila, da prevoznici pasu stoku posvuda, zajedno i izmiješano sa kmetovima, a kasnije je pokušala za njih rezervirati neke pašnjake.¹⁴ S druge pak strane ona pošumljava, zasađuje i kultivira široke komplekse i tako ih izuzima iz pašnjačkog područja.¹⁵

To je pitanje ostavila otvorenim opća urbarijalna regulacija (1780), ali zahvaljujući solidarnosti kmetova, ono je prešlo okvire fužinskog kaštelanata i pretvorilo se u pitanje cjelokupnog stanovništva uz Karolinu.¹⁶

Ipak ne može se tvrditi, da je osnovica stočarstva, s obzirom na pašnjake, bila suviše uska i nepovoljna. Istina, ona nije bila onakva, kakva je mogla biti, ali stočarstvo se i pored navedenih mjera i tendencija u drugoj polovini 18. st. lijepo razvijalo, ukoliko nije bilo prirodnih nepogoda (»lues animalium«, gladi) i društvenih nesreća (nameta, ratova i dr.).

¹⁴ »Usque ad festum Sti Georgii, et deinde post falcationem ilico sub aliis Dicastriis Turmarii in districtu Fuccinensi tum in extirpaturis, tum etiam sessionalibus terrenis pascuum absque ulla nec Dominio, neque proprietario subdito praestatione pendenda licite exercebant: postquam vero Subditi hi per certas Inclitae Universitatis personas instructi fuissent, quod Turmarii pascuum in propriis fundis, a quibus contributionem censumque Dominislem pendunt, nulla anni tempestate admittere teneantur, a tali tempore hujates diversi Subditi (: non autem omnes prout in Colonia:) Turmarii pascuum exercendi impediunt, ut autem Subditi extirpaturas suas excensuarent pro pascuis, ideo non est sperandum, nisi post primam falcationem, quando gratis juxta consuetudinem admittere deberent, quia ipsimet Turmarii propter excessivum similitum pascuorum pretium subsistere nequirent. Drugom zgodom javlja kaštelan »... quod in districtu hujus Castellanus praeter illas pascui plagas, in quibus Turmarii alioquin gratis, et promiscue cum Subditis domesticis pascuum exercent, nullas Dominium alias reservatas habet; si autem supradicti Turmarii propriis sumptibus extirpare sylvam pro futuro pascuo vellent (: reservatis sylvis Rechine, Benkovacz, et Szdrillo, ubi inseminationes, et implantationes sylvarum fiunt :) ubique hoc Dominium ipsis erga illum censum, quod domesticis Subditi a singulo jugero pendere solent, assignare omnino valet...« (AC fasc. 1333/ad 154 - DAR).

¹⁵ CS fasc. 43/11 - DAZ.

¹⁶ AC fasc. 1333 - DAR.

Tablica III

Stočni fond fužinskog kaštelanata 1770¹⁷

konja	mula	magaraca	volova	krava muzara	trogodišnje junadi	koza	ovaca	svinja	svoga
191	—	1	369	203	166	119	1835	12	2946

Valja nam odmah primijetiti, da je statistika ispuštala odvojeno približiti podatke o telicima i janjadi. Sasma je sigurno, da telad nisu uvrštena u kategoriju radnih volova (»Zugochsen«), krava muzara (»Milch-Kühe«), a ni u trogodišnju junad (»Tertzen«) i t. d. Obično je tadašnja statistika ispuštala, ukoliko nisu fiskalni razlozi to izričito tražili, jednogodišnju, a ponekad i dvogodišnju živinu, jer je takav element, veoma promjenljiv. Ali za našu analizu ovi su podaci dovoljni i upotrebljivi.

Ako želimo utvrditi proporcije ovog stočnog fonda prema tadašnjih 157 kuća i 948 osoba, koliko ih je tada (1770) bilo u fužinskom kaštelanatu, dobivamo zanimljiv odnos.¹⁸

Tablica IV

Distribucija stočnog fonda po kući i stanovniku

Prosječno dolazi na	konja	mula	magaradi	volova	krava muzara	trogodišnje junadi	koza	ovaca	svinja
kuću	1,22	—	—	2,35	1,29	1,05	0,75	12	0,07
stanovnika	0,20	—	—	0,39	0,21	0,17	0,12	1,99	0,01

Iz ove se tablice razabira, da je na svaku kuću dolazilo oca 6 grla krupne i 13 grla sitne stoke ili po svakom stanovniku 1 grlo krupne i oko 2,13 grla sitne stoke. Nema dvojbe, stočarstvo se ovdje, pokazuje kao veoma značajna i bitna materijalna osnovica u egzistenciji i svakodnevnom životu pučanstva fužinskog kaštelanata. Potkrepljuje to ustalom i rezultat, koji izlazi iz savrnavljanja ovih podataka sa podacima karlovačkog generalata iz godine 1801. o stočnom fondu.¹⁹

¹⁷ AB fasc. 60 - DAZ.¹⁸ Ibidem.¹⁹ Fr. Vrbanić, Prilozi gospodarskom razvoju hrv. - slav. Krajine u 19. vijeku (Rad knj. 144/1900, str. 113-115).

Tablica V

Pregled stočnog fonda po sëlima (1783/4)

Mjesto	konja	ždrebadi		volova	krava		junadi		teladi	koza	ovaca	svinja	Svega
		trogodišnje	dvogodišnje		inuzara	jaloovica	trogodišnje	dvogodišnje					
Zlobin				17	7	2		3	4		137		170
Fužine	4			99	33	16	5	22	28		65		272
Belo selo				16	3	1	1	1	1		13		36
Lič	42	5		150	56	15	9	34	47		770		1128
Lokve	23			54	19	9	6	2	13		66		192
Brestova Draga				9	1	1	5	2			9		27
Ukupno	69	5		345	119	44	26	64	93		1060		1825

Na 1000 stanovnika bilo je glava stoke:

	<i>Fužinski kaštelanat</i>	<i>Karlovački generalat</i>
konja	200	72
goveda	770	372
ovaca	1990	1039
koza	120	229
svinja	10	59

13 godina kasnije (1783/4) stočni fond pruža nam drugačiju sliku.²⁰ Tada su se pojavile i djelovale jake tendencije u smjeru njegova opadanja.

Za razliku od popisa stoke iz g. 1770. ovaj je učinjen u svrhu razrezivanja i naplate kontribucije, pa su popisivači pritome polazili od nešto drugačijega kriterija. Nadalje valja imati na umu, da kmetovi kod ovakve vrste popisa nerado daju točan broj o svojoj stoci. Međutim to nije i ne može biti prepreka, da utvrdimo razliku između stočnog fonda god. 1770. i 1783./4. Ona će nam pružiti elemente za dalju komparaciju.

Diferencija je evidentna. Prema tablici VI stočni se fond za period od 13 godina umanjio relativno i apsolutno. Krupnih je grla manje za 18%, a sitnih grla za 47%. Upravo sitna stoka značajan je oblik kapitala, koji se brzo množi. Cjelokupni pak fond smanjen je za 38%. Naravno čito pada u oči, da 1783./4. nije zabilježena nijedna koza, iako su kmetovi imali za koze dosta hrane (brsta). Komora je na svim svojim imanjima ovog kraja provodila sistematsku dekapraciju (*»... wegen Schädlichkeit der Geissen in Wäldern ...«*), dok nije potpuno eliminirala koze.²¹

Ako bismo ovaj fond uporedili sa stanjem kuća (domova), čiji se broj za to vrijeme svakako uvećao, onda bi njegova efektivna i stvarna snaga i važnost u materijalnom životu pučanstva bila još manja.²²

Uzroci, koji su bili odlučni za opadanje stočnog fonda u razdoblju od 13 godina, po našem mišljenju, mogli su uglavnom biti ovi:

1. sužavanje pašnjaka,
2. jači fiskalni pritisak,
3. odlučniji prijelaz kmetova u neagrarne djelatnosti, na plovidbu, trgovinu i dr.
4. stočna bolest (*lues pecorum*),
5. glad (za to vrijeme, u 2 godine, jako je podbacio urod, pa su kmetovi bili prinuđeni u većoj ili manjoj mjeri klati stoku za prehranu).

Za stanovništvo fužinskog kaštelanata bilo je stočarstvo bitan i neprepuštan izvor prihoda, stoga se njegovo umanjivanje teško osjećalo i podnosilo, jer se ni uz velike napore nije mogao taj gubitak brzo kompenzirati. Opadanje stočarstva odrazilo se u zemljoradnji, zatim u cjelokupnom gospodarstvu kmetova. Naime, manje stoke, manje gnojiva, manji je i zemljišni prinos. Zavisnost između zemlje i stoke je očita.

²⁰ Catastrum CS - DAZ.

²¹ Staats-Rath Prot. 1779/1720 - Wien (Šiš. ost. Arh. JAZU).

²² AC fasc. 1332 (god. 1782) - DAR.

Tablica VI

Razlika u stočnom fondu između 1770. i 1783./4.

Godine	konja	ždrechadi		mula	magaradi	volova	krava		junadi		teladi	koza	ovaca	svinja	svoga
		trogodišnje	dvogodišnje				unuzara	jalovica	trogodišnje	dvogodišnje					
1770	191				1	369	203		166			119	1885	12	2946
1783/4	69	5				345	119	44	26	64	93		1060		1825
Razlika	122	5			1	24	84	44	140	64	93	119	825	12	1121

Osnovna proizvodna sredstva jesu dakle zemlja i stoka, ali njihova važnost u materijalnoj egzistenciji kmetova je varijabilna, jer to ovisi od niza okolnosti, pa se sada može dati prednost zemlji, a sada stoci u ovakvom naturalnom gospodarstvu.

Stoka je omogućavala kmetovima, da se racionalno iskorišćuje radna snaga svih ukućana. Čak i djeca od deset godina mogla su zamijeniti starije osobe kod čuvanja krupne i sitne stoke na paši, a u proljeće još i mlada kod čuvanja janjadi. Od stoke su kmetovi crpili jedan dio svakodnevne hrane (mlijeko, sir, maslo i meso), a zatim dobivali su od nje sirovine (vunu i kožu) za kućnu preradu, za izradu odjeće i obuće (opanačaka, opute i drugih kožarskih predmeta).

Stoka je nadalje vrlo prikladan i kurentan komercijalni objekt. Ona je roba, koja se sama prenosi na tržište, i za nju se dobiva svaka druga roba i novac. Uglavnom, u to vrijeme vršila se transakcija (u ovom kraju) po formuli roba-novac-roba, rjeđe roba-roba, a izuzetno tek kod pojedinaca novac-roba-novac. Istina, stočarstvo ovoga kraja dugo vremena u 18. stoljeću nije imalo osobite konjunkturalne, jer je bečki dvor u težnji da osigura dovoljno i jeftino mesa, kože i vune za svoje potrebe (vojsku), u više navrata priječio izvoz stoke preko luka Hrvatskog Primorja.²³

Kmetovi su, kako smo vidjeli, posvetili veliku pažnju radnoj stoci, konjima i volovima. To je posve razumljivo, jer su oni svoju egzistenciju uvelike zasnivali na radu sa stokom. Prilikom za to pružala im je Karolina (promet na njoj) i razni komorski pothvati i poduzeća,²⁴ gdje je vazda trebalo stočne zaprege. Oni su ponajviše izbijali novac iz stoke i pomoću stoke, kao radne stoke, i a te strane počinje rano i postepeno otvaranje njihova gospodarstva robno-novčanim odnosima.

c) Neagrarne radinosti

Hrvatski sabor klasificirajući (1752) komorska dobra (bona camera-lia) uvrstio je *fazinski kaštelanat* u prvu klasu, s obzirom na materijalnu podlogu njegova pučanstva (»Fusine cum Lich, et Loque, consideratum etiam beneficium, quod habent, hujus pariter Domini Incolae possunt poni supra primam classem«).²⁵ Pritom je jamačno imao na umu, što je posve pravilno, ne samo količinu i kakvoću zemlje i stoke, već i druge izvore i sporedne zarade (beneficitarosti), odakle su kmetovi do-

²³ Haus-Hof- und Staatsarchiv, - Hungaria, Conititalia, fasc. 408 - Wien; CS fasc. 2/1778 - DAZ.

²⁴ O komorskim poduzećima, kao i o dohotku, koji je Komora izbijala iz njih, bit će govora na drugom mjestu.

²⁵ Arhiv JAZU XV25/DI 1 i (4).

punjavali i poboljšavali svoj materijalni položaj. Uporedi li se to sve sa prilikama u susjednim komorskim gosposhtijama, onda je takva klasifikacija sasna osnovana.²⁶

Ma koliko bili važni ti izvanredni izvori i sporedna zarada u stavci ličnog dohotka pučanstva, ipak su još uvijek samo nadopuna većini stanovništva onoga, što crpu iz poljoprivrede i stočarstva. Zato ih valja svesti na pravu mjeru.

Istina, gospodarski život uz komunikacionu liniju, Karolinu, bio je dinamičniji: i puniji nego van nje.²⁷ Sela uz Karolinu, na prometnoj arteriji kontinent – more, Karlovac – Bakar i Rijeka, imala su puno koristi od kretanja ljudi i cirkulacije robe i novca na njoj, ali ipak ne suviše, jer nisu imala viškova vlastite proizvodnje. Ona su prvenstveno vukla dohodak iz prijenosa i prijevoza robe i ljudi. Fužinarci nalazili su u tome upravo izdašan izvor za održavanje svoje materijalne egzistencije, a isto tako Ličani i Lokvarci.²⁸ Ovi su se posljednji naročito bavili posredničkom trgovinom solju između luka i gradova Hrvatskog Primorja i naselja hrvatskog zaleđa, odakle su vukli, uz manje napore i troškove, veći i sigurniji dohodak negoli iz kirijašenja.²⁹ Jer je sol roba, koja je veoma tražena, nju troše ljudi i stoka. Onaj, tko je ima, pa bio on mali posrednik-trgovac, može dobiti za nju svaku drugu robu, može diktirati cijene i povećavati neekvivalentnu razmjenu u svoju korist. To su pogodnosti, kojih druga strana nema. Pritom su im pomogle i njihove komercijalne upornosti. Svojom poduzetnošću razvili su trgovinu izvan lokalnih i regionalnih okvira.

Kmetovi ovog kaštelanata jesu žilavi i radini ljudi. Oni su pored stoke davali tržištu i predmete kućne radinosti, proizvode vlastitih ruku. Dugim decenijama stekli su izuzetne proizvodno-tehničke sposobnosti u obradi drvene materije. Dva su faktora tome naročito pogodovala: prvo, u neposrednoj blizini obilje raznovrsnog drveta,³⁰ drugo, sposobnost tržišta da apsorbira i primi njihove izradvine. Upravo sposobnošću tržišta da primi te predmete, pospješavala se postepeno dioba rada i specijalizacija u toj oblasti među kmetovima.³¹ Naročito su bili poznati

²⁶ Ibidem.

²⁷ Onda se smatralo, da bi se promet u oha pravca na Karolini mogao dići do 200.000 centi godišnje, ako bi se poboljšala organizacija prometa i uložila veća svota novca u prijevozne objekte i cestu (CS fasc. 10/259 – DAZ).

²⁸ »Wir Fussinärer zumahlen wir an der Caroliner Strasse liegen haben Gelegenheit genug unsere Unterhalt zu verdienen mittelst des Transports verschiedener Handels producten nach dem Meer, wie nicht minder in der Herrschaft mit verschiedener Hand und Vieh Arbeit bey denen Herrschaftlichen Gebäuden und Saagmühlen hauptsächlich aber mit Holz fällen, Bau – und Brennholz, und Kohlen führen zum Meer. Nebst diessen bewerben wir Lichaner und Loquaner uns auch mit Salz Handel von Meer in Croatien unsere Nahrung zu gewinnen« (Arhiv JAZU XV25/D12e).

²⁹ Ibidem.

³⁰ »Fuschina, quam vasta circumdat Sylva, unde carbones cum fructu Aerarii, item trabes, mali, asseres, ceteraque copiosa ligna fovendo igni apta, identidem extrahuntur« (Arhiv JAZU III d – 59).

³¹ Arhiv JAZU XV25/D12e.

po solidnoj izradi vesala, koja su se vazda tražila. Osim predmeta za tržište (vesla, dužice, držalice, kućno posuđe i dr.) izrađivali su potrebna radna oruđa i kućni inventar. Funkcije proizvodnje i prodaje nisu bile odijeljene, one su se stjecale u istoj osobi. Posrednika nema između proizvođača i potrošača. Nije bilo prema tome ni suviše velikih viškova za tržište. Isto tako vršili su kmetovi, bez posrednika izvan svoga mjesta prodaju i nabavku robe. To je odraz malih prilika, malih potreba i malih viškova. Kmetovi su istodobno proizvođači vesala, trgovci veslima i stokom, kiridžije, obrađivači njiva, kosci livada – svaštari. Zato je po našem sudu teško nekoga uvrstiti u bilo koju kategoriju »obrnika« ili kojega zanimanja. Ne može se ni o mnogim dopunskim izvorima i zaradama (na pr. o prijevozu trupaca i roboti) zasebno govoriti, jer su vezani i uključeni u druga pitanja, stoga će o njima biti govora na drugom mjestu.

d) Stanovništvo

Stanovništvo je snaga, koja oživljava, pokreće i nosi savkoliki gospodarski i politički život. Ono daje radne i potrošačke jedinice. O njegovoj količini, kakvoći, djelatnosti, pa o njegovim oruđima ovisi intenzitet i stepen iskorišćivanja zemlje i drugih prirodnih elemenata. To je Komora na svojim imanjima (u Vinodolu i Gorskom Kotaru) vazda imala pred očima, jer je o tome, in ultima linea, ovisila stopa i količina rente.

Podaci iz godine 1770. prikladni su za utvrđivanje tih komponenti, oni nadalje daju bazu za promatranje stanovništva fužinskog kaštela-nata s više aspekata.³²

Tablica VII pokazuje, da je od cjelokupnog pučanstva bilo muškaraca 466 ili 49%, a žena 482 ili 51%. Bilo je do 12 godina 333 djece ili 35%. Dok žena ima više u odnosu na cjelokupno stanovništvo, ženske pak djece ima manje (11) u odnosu na mušku. U prirodi se dakle javljaju tendencije, da se u perspektivi korigira nesklad između spolova u korist muškaraca.

Sedamdeset je porodica bez vlastitog stana, kuće. To su bračni parovi (sa djecom ili bez djece), koji se nalaze kod roditelja, bilo muža bilo žene, ili kod trećega. Razloge tome valja potražiti: prvo, u skućenoj materijalnoj mogućnosti roditelja, da upoređo s porastom svoje čeljadi grade nove kuće, drugo, neprestano naštojanje roditelja, da zadrže i očuvaju pod istim krovom što više radne snage, i treće, osjećaj nesigurnosti mladih parova (mnogi se žene sa 13 godina), da izvan kuće roditelja ponesu teret bračnog života.

Nupcijalitet dostiže kulminacionu točku između 26 i 40 godina, zatim naglo pada. Srednja dob bračnih parova kreće se oko 40/41 god.

³² AB fasc. 60 – DAZ.

Tablica VII

Pučanstvo fužinskog kaštelanata godine 1770.

kuća	okućenih obitelji	obitelji bez kuća	c. k. oficijala	gospoštinskih služitelja	svećenika	Starost i bračno stanje puka																		Ukupno		
						od 1 do 12 god.		od 13 do 25 godina				od 26 do 40 godina				od 41 do 56 god.				od 57 do 66 i više god.					Svega	
						muški	ženski	muš.		žen.		muš.		žen.		muš.		žen.		muš.		žen.			muški	ženski
								oženjeni	neož.	udate	neudate	oženjeni	neož.	udate	neudate	oženjeni	neož.	udate	neudate	oženjeni	neož.	udate	neudate			
157	150	70	3	13	2	172	161	60	42	41	80	101	18	94	22	23	3	22	8	29	—	40	14	466	482	948

B R O J

U isto doba (1770) natalitet i mortalitet pruža ovu sliku:

	Rođeni	Umrli
muški	26	22
ženski	34	28
	Svega 60	50

Razabira se, da je broj rođenih veći za 10 osoba od umrlih, što uostalom znači, da žiteljstvo fužinskog kaštelanata bez useljenja dobiva godišnje prirast od 10 novih članova. Porod je kod muških manji, manji je i pomor, kod ženskih je oboje veće. Kod muških je ta razlika 4, a kod ženskih 6. U odnosu pak na cjelokupno stanovništvo natalitet je bio 62‰, a mortalitet preko 52‰.

Zanimljivo je i korisno ogledati ove statističke podatke u relacijama istovrsnih podataka Hrvatske jedno stoljeće kasnije (1880-1890).³³

	Natalitet	Mortalitet	Razlika
Fužinski kaštelanat	62‰	52‰	10‰
Hrvatska	48,18‰	30,24‰	13,94‰

Nema dvojbe, da je gospodarski i društveni progres u našoj domovini pomogao povećanju broja stanovnika, iako još »za razdoblje 1870-1880., kako ističe Zoričić, iznosio je pomor osim trijuh godina svedj preko 40 djelomice i do 50 potisućaka.«³⁴ Porast pak stanovništva svakako stvara jedan važan preduvjet za velika gospodarska pregnuća.³⁵

Obzirom na sastav i aktivitet pučanstva bilo je u kaštelanatu 52,50‰ aktivnog i 47,50‰ neaktivnog, sasma ili djelomično uzdržavanog. Njegov privredni aktivitet, odnosno zanimanje bilo je prvenstveno determinirano mogućnostima održavanja materijalne egzistencije. Od cjelokupnog stanovništva samo je 14 osoba mogla prehraniti zemlja (»lediglich mit Gründe«.)³⁶ Tri su osobe na državnom budžetu. To su c. k. oficijali, čiji primici variraju prema funkcijama, koje vrše. 13 nižih gospoštijških služitelja (lugari, nadzornici pilana, skladištari i dr.) dobivaju jedan stalni i veći dio prihoda iz kaštelanatske kase,³⁷ a drugi, kao domaći ljudi, crpu ga iz svoje stoke i zemlje.

Ostalo aktivno pučanstvo bilo je u nedostatku »vlastite« zemlje (»in Unzulänglichkeit ihrer Gründe«) upućeno na različita zanimanja i dopunsku zaradu.

³³ Fr. Vrbančić, Demografske prilike u južnih Slavena (Rad. knj. 129/1896, str. 222, 234, 240).

³⁴ Milevan Zoričić, Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju (Rad. knj. 125/1896, str. 79).

³⁵ Mijo Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, str. 338.

³⁶ AB fasc. 60 - DAZ.

³⁷ 12 godina kasnije (1782) - broj je službenika skoro isti u kaštelanatu, ali područje im je prošireno, a znatno su povećana i njihova beriva. »Status salariati personalis Regii Cameralis Castellanus Fuccinensis, qui cum ultima octobris substitit

Tablica VIII

Distribucija stanovništva po zanimanjima 1770.

trgovaca	mesara	mlinara	krojača	krznara	obućara	tesara	stolara	pillara (Sammer?) ⁹⁸	bačvara	kolara	kovača	bravara	lončara	zidara	klesaru	nadničaru »Tug-Löhnere«	učenjara i drvosječa	slu- žinčad		
—	—	1	—	—	—	23	2	36	—	2	5	1	—	—	—	289	86	12	11	468

Razumije se, da nije svaki pojedinac, na tablici VIII, bio u jednakoj mjeri upućen na navedena zanimanja. Zavisilo je to prije svega o količini dohotka, koji je izbijao iz zemlje i stoke. Jedino su, mislimo, bra-

	Habent annuum	Salarium	
	f.	f.	x.
Josephus Stipanovich Castellanus, et simul sylvarum ac serratrinarum inspector habet salarium castellanatus inclusa falcidia Arrhae in Adjutum deque (!) inclusa arrha	f. 400		
Pro intertentione officii scribae	" 150		
Carolus Miller sylvarum magister inclusa arrha	" 80	630	
		300	
Sylvani			
Mathias Superich		96	
Franciscus Forempoher		96	
Joannes Stipkovich		84	
Thomas Starceovich		84	
Franciscus Kovacich		72	
Antonius Kanstarich		72	
Luccas Starceovich		72	
Vincentius Tomacz		72	
Anton Starceovich		72	
Luccas Paulich		72	
Joannes Tarsich		72	
Satellites in Fuccine			
Mihael Mlinz		72	
in Hrelin			
Vincentius Vukonich		68	56 ² / ₃
Notandum			
Supra nominatis subalternis singulo biennio pro novis vestibus gratiose applacitati sunt f 284 x 1 ³ / ₄ pro uno anno constituunt			
		142	21 ¹ / ₂₄
In Summa		2076	57 ¹³ / ₂₄
(AC fasc. 1332/28 - DAR).			

⁹⁸ Riječ »Sammer« nismo našli u dostupnim njemačkim rječnicima, pa smo je preveli prema sadržaju dokumenta i drugim okolnostima sa »pillar«.

vari, kolari i kovači mogli crpsti stalni i »puni« dohodak iz svoga van-agrarnog posla, a ostali nalazili su u njemu samo dopunsku zaradu. Kasnije međutim neki kmetovi sve više se orijentiraju na neagrarna zanimanja, tako da ona za njih postaju glavna zanimanja i materijalna baza za održavanje njihove egzistencije. Napokon količina zemlje i stoke, broj čeljadi u kući, razina potreba i mogućnost zarade bili su odlučni, u kojoj će se mjeri ukućani neke porodice uposliti i nepoljoprivrednim djelatnostima. Ujedno to su bile determinantne komponente u stvaranju gospodarske nejednakosti među kmetovima.

I dalje tokom ostalih decenija druge polovine XVIII. stoljeća pučanstvo fužinskog kaštelanata, kako reljefno ilustrira broj novonastalih kuća, pokazuje jake tendencije umnožavanja.

Tablica IX

Broj kuća po mjestima od 1779. do 1782.

Mjesto	Godina				Uvećanje od 1779 do 1782
	1779	1780	1781	1782	
Zlobin	12	12	13	14	2
Fužine	74	74	78	83	9
Belo selo	6	6	6	6	
Liš	56	56	56	59	3
Lokve	39	40	41	41	2
Brestova Draga	4	4	5	6	2
Vrata	—	—	2	2	2
Sungeri	1	1	2	2	1
Ukupno	192	193	203	213	21

Može se razabrati, da nije bilo ravnomjerno, za navedeni period, stvaranje kuća u pojedinim mjestima. Ali važno je to, da je broj kuća porastao u svim mjestima, osim Belog sela. Štaviše, u kaštelanatu su nastala i naseljena dva nova zaselka: Vrata i Sunger(i).³⁹ Drugo je pak pitanje, jesu li te kuće podigli autohtoni stanovnici ili doseljenici? Podaci govore za posljednje.⁴⁰

³⁹ Sungeri i Vrata su podignuta između 1774. i 1778., a Belo selo, Brestova Draga i Zlobin nešto prije. Kasnije su još nastali Benkovac, Erdo i Slavica. Ali po ondašnjim običajima ekonomska statistika uzimala je tek onda novonaseljena mjesta u obzir, kad im je isteklo oslobođenje od podavanja i kontribucije. Zato nema ni u našim svim tablicama ovih mjesta.

⁴⁰ AC fasc. 1341/479 - DAR.

Ako želimo gornje brojke uporediti sa brojkama iz godine 1770., dobit ćemo vrlo interesantnu proporciju. Godine 1770. bilo je 157 kuća u kaštelanatu ili 56 kuća manje nego li 1782. Uzmemo li, da je u svakoj kući g. 1782. bilo 6 članova, kao godine 1770., onda je stanovništvo g. 1782. iznosilo 1278 osoba. U toku dakle dvanaest godina pučanstvo je poraslo za 330 osoba ili 35%.⁴¹ Dok je 1770. godišnji prirast bio samo 10 duša, on je prosječno tokom dvanaest godina iznosio svake godine 27 $\frac{1}{2}$ osoba.

Vrijedno je svakako ogledati i onaj dio stanovništva, koji lično, s naslova glavarine, potpada pod kontribuciju.⁴²

Tablica X

Osobne kontribucionalne jedinice 1783/4.

Mjesto	kmetovi	stariji od 16 g.			inkvilini	subinkvilini	sluge	sluškinja	obrtnici	trgovci	Svega
		sinovi	kćeri	braća							
Zlobin	12	4									16
Fužine	64	15	4	2		2		1	6		94
Belo selo	6	4									10
Lič	54	27	6	12							99
Lokve	40	7		1					1		49
Brestova Draga	5										5
	181	57	10	15		2		1	7		273

Tablica X nije doduše najprikladnija za povlačenje komparacija s prije iznijetim kvantitativnim podacima, jer je sastavljena po specijalnom mjerilu i za specijalnu svrhu, u svrhu naplate kontribucije. Pa i takva otkriva neke ekonomsko-sociološke fenomene.

Prije svega udara u oči, da na tablici nema mjesta Sungeri i Vrata. Ta činjenica govori za to, da su ta sela tek nedavno naseljena, i da nisu, u skladu s interesima Komore, a u smislu općih propisa o kolonizaciji, potpadala (za neko vrijeme) pod kontribuciju.⁴³ Stoga se uglavnom broj kuća iz godine 1782. ne poklapa sa brojem kontribucionalnih kuća god. 1783/4.

⁴¹ U ovom slučaju uzete su zaokružene brojke i postoci.

⁴² Catastrum CS - DAZ.

⁴³ Vidi bilješku 38.

Tablica XI

Pregled kuća obzirom na kontribuciju

	Zlobin	Fužine	Belo selo	Lič	Lokve	Brestova Draga	Vrata	Sungeri	Svega
Broj kuća 1782. g.	14	83	6	59	41	6	2	2	213
Broj kontribucionalnih kuća 1783/4.	12	73	6	56	41	5	—	—	193
Razlika	2	10	—	3	—	1	2	2	20

Samo u Lokvama i Belom selu jednak je broj kuća uopće s kontribuentnim kućama, u ostalim mjestima razlika varira ponegdje jače, a ponegdje slabije. 20 kuća bilo je oslobođeno, egzempcija mogla je biti iz različitih razloga i s različitih naslova.

Nadalje valja još spomenuti, da je broj obrtnika 1783/4. (tablica X) isti kao i 1770., dok trgovac, ni tom prilikom, nije nijedan registriran. Naravno, to ne znači, kako smo istakli, da nije bilo trgovine. Naprotiv kmetovi su sami vodili trgovinu, t. j. sami prodavali svoje proizvode i sami nabavljali robu za svoju porodicu. Ipak ta okolnost govori za to, da u Fužinama, Liču i Lokvama kao najvećim mjestima kaštelanata nije bilo stanovnika, koji bi posjedovali dućan i koji bi se stalno i jedino bavili trgovinom kao poduzetnici.⁴⁴ U ono vrijeme to je bio uglavnom najprikladniji i najbrži put za stjecanje kapitala i stvaranje preduvjeta za ekonomsku i društvenu diferencijaciju stanovništva.

II

ODNOSI IZMEĐU KOMORE I KMETOVA
I NJIHOVA PRAVNA REGLEMENTACIJA

Bez dubljeg sagledavanja i šireg uočavanja odnosa između Komore i kmetova nije moguće dobiti pravu sliku o životu i položaju pučanstva fužinskog kaštelanata. Uglavnom su ti odnosi preliveni u pravne norme, koje su odraz mjesta i položaja Komore i kmetova u procesu proizvodnje, njihovih stvarnih materijalnih interesa.

Prvo, što se uočava u spletu tih odnosa, jest nejednak omjer obostranih prava i dužnosti. Zapravo, prava su na strani Komore, a dužnosti na strani kmetova. Ona je aktivna strana, koja vazda nešto propisuje i

⁴⁴ AB fasc. 60 i Catastrum CS - DAZ.

traži, kmetovi su pak oni, koji moraju tome traženju stalno udovoljavati. Korijen tome valja tražiti u odnosima jedne i druge strane prema osnovnom sredstvu proizvodnje – zemlji.⁴⁵

Te su okolnosti odlučne za status kmetova uopće.

Prema izjavi kmetova, koju su dali (1774) pred urbarijalnim povjerenstvom, izlazi, da su oni »vječiti podložnici«, kmetovi, a posljedice su toga, da se ne smiju seliti bez izričitog dopuštenja kaštelanata, odnosno Komore, a ako to ipak učine, ona ih može u takvom slučaju natrag tražiti i dovesti (»Wir bekönnen, das wir ewige Unterthanen sind in dem keine von uns ohne ausdrücklichen Erlaubnis der Herrschaft aus und abziehen kann, die Hohe Herrschaft auch in solchem Fall den Flüchtigen zurück zu fordern pflerhet«).⁴⁶ Smisao te izjave valja protumačiti s potrebnom pažnjom. U to vrijeme, a pogotovu kasnije, kad su odnosi između Komore i kmetova evoluirali, ne možemo sa sigurnošću tvrditi, da je na području kaštelanata egzistirala klasična i kruta adskripcija. Istina, Komora u principu nije nikad bila sklona migraciji, samo da osigura dovoljno radne snage za svoje potrebe i pothvate, a napose tada, kada je ona naseljavala pojedina mjesta Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja.⁴⁷ U nastojanju da zadrži kmetove, ona se dakako izdašno koristila i služila atributima svoje vlasti – vanekonomsom prinudom.⁴⁸ U svakom slučaju njihov je pravni status bio nepovoljniji i teži nego u isto vrijeme status kmetova čabarske gosposrije⁴⁹ ili pučanstva otoka Suska.⁵⁰

Svi su kmetovi u okviru kaštelanata pravno jednaki. Ali, kako smo istakli, među njima nastaju ekonomske razlike, a poneki uživaju i sitne beneficarnosti. To su doduše komponente, koje postepeno narušavaju tu jednakost, ali nikako još ne i njihovu solidarnost.

a) Podavanja (prije urbara)

Zemlja povezuje kmetove i Komoru.⁵¹ Međutim veza između njih je najkonkretnija i najvidnija u podavanjima, koja kmetovi njoj daju i čine. Oni kao obrađivači i uzufruktuari zemlje moraju uzdržavati svoju porodicu i davati Komori rentu u ovom ili onom obliku. Tu se stječu interesi kako Komore tako i kmetova, to je čvorna točka, u kojoj se brusi klasna borba.

⁴⁵ Arhiv JAZU XV25/DI2e.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ AC fasc. 1336/262 – DAR.

⁴⁸ Konstantin Bastaić, Prilog pitanju o odnosu vanekonomske prinude i dominikalne vlasti u timarsko-spahijskom sistemu (Historijski zbornik I-4, Zagreb 1954, str. 103–128).

⁴⁹ Ivan Erceg, Ekonomski položaj kmetova čabarske gosposrije u vrijeme uvođenja opće urbarijalne regulacije (1778) (Jadranski zbornik II, Rijeka – Pula 1957, str. 293–310).

⁵⁰ Mijo Mirković, Otočka zajednica Suska (»Otok Susake« izdanje JAZU, Zagreb 1957, str. 13).

⁵¹ Marko Kostrenčić, O radnji prof. dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1953, str. 27.

Tablica XII

Podavanja u kaštelanatu 1766.⁵²

Vrsta podavanja	Fužine		Lič		Lokve		Svega	
	lib.	sol.	lib.	sol.	lib.	sol.	lib.	sol. ⁵³
Zemljarina i kućarina	213	3			212	7	425	10
Travarina	60		180				240	
Robots (jugslna)			428	16			428	16
Desetina od ovaca t. zv. »Suly« (52 kom. a 6 lib. 5 sol.)	162	10	162	10			325	
„ od janjadi					3		3	
„ od žita:								
2 stara pšenice a	10	10 = 21						
1 „ raži a	7	= 7						
7 „ ječma a	6	= 42						
1 „ zobi a	4	= 4			74		74	
Ukupno	435	13	771	06	289	7	1496	6

(= f 282 kr. 39)

⁵² AB fasc. 70/2 - DAZ.

⁵³ O novčanim jedinicama, kao što su libre, lire, soldi, floreni, krajcери i denari, vidi pod istim nazivima: Zlatko Herkov, Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne opohe Hrvatske, sv. I i II, Zagreb 1956.

Podavanja, koja su kmetovi fužinskog kaštelanata činili i davali Komori, bila su različita i promjenljiva. Pod utjecajem raznih okolnosti ona su tokom druge polovine XVIII. stoljeća bivala sad veća a sad manja.

Fužinarci i Lokvarci daju zemljarinu (terrarium) od plodonosne zemlje. Pri njenu odmjeravanju uzima se u obzir fundus i kuća (!) tako da je zapravo u ovom slučaju t. zv. »ognjiščina« uvrštena (»inbegrif«) u zemljarinu. Plaćaju travarinu Fužinarci i Ličani od pašnjaka. Robotu daju samo Ličani. Oni su obavezni dovesti 375 trupaca na pilane u Lič. Za Fužine i Lokve nismo mogli utvrditi, iako to nije isključeno, da li su u ovo vrijeme davali kakvu robotu.

Desetinu od sitne stoke daju sva tri sela, ali po različitom ključu. Fužinarci i Ličani daju desetinu od ovaca (»Zehend Schaaffen«), a ne i od koza. Lokvarci su u tom pogledu u boljem položaju, jer daju desetinu samo od janjadi. To je razlog, da prvi daju godišnje 52 komada stoke, a drugi samo 2. Desetinu pak od žita daju samo Lokvarci u zrnu mjesto u snopovima (in manipulis).

Interesantno je utvrditi proporcije, u kojima stoje podavanja. S obzirom na njihov cjelokupni novčani oblik, odnosno iznos od libara 1496 soldi 6 otpada na robotu 28,75%, zemljarinu 28,25%, desetinu od stoke 22%, travarinu 16% i na desetinu od žita 5%. Sela u njima sudjeluju ovako:

Lokve	19,77%
Fužine	29,25%
Lič	50,98%

Lič dakle daje preko 50% od svih podavanja. Ne može se još tvrditi, da je on i za toliko bogatiji od ostalih dvaju sela. Jer pri odmjeravanju nije bilo jedinstvenog ključa, a nisu ubirana podavanja istovrsna. Točno je svakako, da Komora najveći dio rente vuče iz Liča.

Apsolutni iznos podavanja bio bi još nešto veći, da nije jedan mali postotak isplaćen seoskim knezovima kao sakupljačima.⁵⁴ Za njih su to ipak bili važni dohoci, koji su im omogućavali, da se obogaćuju brže nego li ostali kmetovi.

Uzmemo li nadalje za bazu cijene, koje je kaštelanat utvrdio (1 star pšenice lib. 10 sol. 10, a 1 ovca lib. 6 sol. 5), Komora je godišnje dobivala 136 stara (cca 5284 kg) pšenice ili 230 ovaca. To je renta (f. 282 kr. 39), koja je u to vrijeme prelazila tekuće potrebe uže uprave kaštelanata, tako da je jedan njen dio otjecao u bečku centralnu blagajnu.⁵⁵ Za kmetove pak bio je to bezekvivalentni izdatak, koji je išao na štetu njihova svakodnevnog života i gospodarstva uopće.

Ni poslije osam godina (1774) podavanja nisu bila ništa manja.

Zemljarinu i kučarinu plaćaju dođuše Fužine lib. 101, sol. 19, (= f. 19, kr. 14¹/₄), a Lokve lib. 123, sol. 15 (= f. 23, kr. 22), dakle za polo-

⁵⁴ AB fasc. 70 - DAZ.

⁵⁵ Taj dio novca otiicao je preko dohodarnog ureda (»Rendtamt«) u Bakru ili preko blagajne Tršćanske trgovačke intendancije.

vinu manje negoli prije. Lič međutim plaća sada lib. 569, sol. 9 (= f. 107. kr. 33³/₄) zemljarine, koju ranije uopće nije plaćao.⁵⁶ Kod travarine nema promjena. Pri ubiranju daće od sitne stoke primijenjen je posve nov ključ. Umjesto ranije desetine daju Fužine i Lič od svake četrdesete glave (ovce i koze) jednu. Ako kmet ne bi imao zaokruženi broj 40, onda bi to nadoknadio u idućoj godini ili bi dao novčani ekvivalent. Lokve pak i dalje daju desetinu od janjadi, žita i pčela.⁵⁷

Robota pokazuje tendenciju porasta, naročito u pogledu dovoza trupaca u Liču.⁵⁸ Ličani pored vozne robote (prijevoz trupaca) daju sada stražu pred kaštelanatskom kućom i ljudstvo, ako zatreba, za tjeranje hajduka i izgreznika. Fužinarci također daju 73 dana ručne robote i raznose poštu. Lokvarci sada kao ni prije ne daju robotu.⁵⁹

Pri tome se nije ostalo, i takvo stanje nije bilo duga vijeka. Potrebe su kaštelanata rasle, a uporedo s njima rasla su i podavanja, osobito u roboti. Nova poduzeća (pilane u Fužinama i Lokvama), jača i šira eksploatacija šuma,⁶⁰ intenzivniji promet na Karolini, to je sve po svojoj unutarnoj logici nužno zahtijevalo više ljudskih ruku, konja i volova za vuču i prijenos. Podmirivati te potrebe uz malu nagradu bijaše veoma težak teret za kmetove fužinskog kaštelanata. Te je krute momente uočio i utvrdio sud Severinske županije (postojala od 1776. do 1786.), koji je ispitivao obaveze kmetova prema Komori, pa je konstatirao, da je uz druga podavanja, robota, koju kmetovi daju tokom cijele godine za dovoz trupaca na pilane, prijevoz dasaka (grade) i ugljena u Primorje, suviše teška, a nagrada od nekoliko soldi nije nipošto ni približan ekvivalent za njihov trud i troškove. Posljedice toga bile su zanemarivanje i raspadanje njihova gospodarstva i upropastavanje vlastite stoke. Upravo zato se smatra, da njihove odnošaje prema Komori valja urediti što prije (»a tanto fortiori«) po normama općeg urbara, time će se znatno poboljšati njihov položaj, a to će biti na korist koliko njihovu gospodarstvu, toliko i promicanju trgovačkog prometa (»ad promovendas commerciales vecturas«) na Karolini.⁶¹

⁵⁶ »Wir Litschaner bezahlen an jährlichen Urbarial Zinn Haracz genannt 569 Lire 9 soldi Wiener Wahrung 107 f 33³/₄ xr. Diesen bezahlen wir von der Zeit als wir unter den Hochlöbl. Hof-Commerzien Rath gekommen ...« (Arhiv JAZU XV25/D12e).

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Wald-Ordnung für die kays.-königl. Herrschaft Buccari, Triest 1767.

⁶¹ »... cum tamen vel solas vecturarum praestationes Incolae hi sibi nimium onerosas esse instantiationiter exponerent eo, quod has toto anno per praeruptos et asperrimos montes cum evidenti animalium suorum ruina, maximoque rei suae domesticae neglectu pro exigua aliquot solidorum mercede impensis fatigiis, et neglectibus domesticis nec in tertia parte correspondente praestare cogantur ideo censuit Sedria haec memoratos Fusinenses, Lichenses, et Loquenses Incolae tenentis caeteroquin provisus ad normam communis Urbarii tanto a fortiori regulandos, quod facti hoc status ipsorum longe melior futurus, iidemque Incolae tum ad labores proprios, tum etiam, velut ad ipsam viam Carolinam locati ad promovendas commerciales vecturas multo habiliores reddendi praeviderentur.« (Arhiv JAZU XV25/D13d).

Ta su svjedočanstva vrijedna pažnje ne samo zbog toga, što osvjetljavaju pitanje, o kojem je riječ; već i poradi toga, što sadržavaju neke programatske ciljeve. Ogledajmo stoga, kako i u kojoj je mjeri opća urbarijalna regulacija zahvatila u odnošaje i uredila obaveze između kmetova i Komore.

b) Podavanje po općoj urbarijalnoj regulaciji

U okviru opće urbarijalne regulacije,⁶² na osnovu kraljevske odluke od 4. X. 1779. i nakon temeljitog ispitivanja činjeničnog stanja na terenu redigirani su i donijeti urbari za Fužine, Lič i Lokve, koji su stupili na snagu (uvedeni) 1. I. 1780.⁶³ Time su stavljeni, koliko su im proturiječili, van snage dotadašnji pravni propisi. To je ujedno prvi put, da drugi organ u smislu apsolutističkih koncepcija zahvaća u odnošaje između Komore i kmetova, tako da oni dobivaju karakter javnopravnih odnošaja. Otada su ti urbari vrijedili, uz manje korekcije i nadopune, decenijama kao osnovni dokumenti pri utvrđivanju i ispunjavanju podavanja u kaštelanatu.⁶⁴ Oni su po svojm sadržaju veoma kratki (lokvarski 4, fužinski 7 i lički 8 članova),⁶⁵ pa ne uređuju svekolike odnošaje između Komore i kmetova, već samo bitne – podavanja, ostali su prepušteni posebnim propisima i »lokalnoj navadi«.

Što se pak tiče samih podavanja, urbari o njima nisu donijeli znatnijih promjena. Uglavnom je u njima potvrđeno faktično stanje u pojedinih mjestima.

Novčanu rentu daju kmetovi od zemlje (»a fundis sessionalibus«), sjenokoša i pašnjaka gotovo isto kao i prije:

	Zemljarina	Travarina
Fužine	f. 47 kr. 9	f. 11 kr. 20 (lib. 60)
Lič	f. 107 kr. 33 ³ / ₄	f. 34 kr. (lib. 180)
Lokve	f. 40 kr. 5 ⁵ / ₂	

Naturalnu rentu daju Fužine i Lič od svake četrdesete ovce jednu, Lokve kao i prije daju desetinu od žita, janjadi i pčela.

⁶² Milivoj Vežić, Urbar hrvatsko-slavonski, Zagreb 1882, str. 125–145.

⁶³ AC fasc. 1334/283 – DAR; CS fasc. 43 – DAZ.

⁶⁴ AC fasc. 1334/281, 1338/524 – DAR.

⁶⁵ Norme se urbara nisu mogle protegnuti na novonaseljena mjesta (na pr. Belo selo, Brestova Draga), dok ne prođe rok kontrakta, po kojem su bila sasna ili djelomično oslobođena od podavanja (»... ut quoniam Incolae dictarum possessionum, velut primo illocati ad certum temporis spatium ab omni praestatione, et servitio ex contractu immunes essent, regulatio Urbarialis ante evolutionem annorum contractualium Urbarialem haud sortiatur effectum«) (Arhiv JAZU XV25/D13d).

U obliku radne rente daje Lič od svake kuće mjesečno dva stražara, Fužine će kao i ranije, raznositi poštu, ali otad pod dva uvjeta, prvo, takva služba ne može trajati dulje od jednog dana u godini za jednu kuću, i drugo, ta obaveza ne može se pretvoriti u druge dužnosti. Ta su dva uvjeta vjerojatno učinjena zato, da se uklone i spriječe zloupotrebe, kojih je sigurno bilo pri ispunjavanju te obaveze.

Svakako među svim podavanjima glavno mjesto zauzima vozna robota. Ona je po urbarima znatno uvećana relativno i apsolutno, bilo da je promatramo u naravi ili u novcu. Prema tabeli, koja je priložena urbarima, a u kojoj su iscrpno navedene i cijene, bila je ovako utvrđena:⁶⁶

	Trupaca (balvana)	Novac
Fužine	545	f. 536 kr. 20
Lič	600	f. 624 kr. 23 ² / ₃
Lokve	3121	f. 1828 kr. 23 ² / ₃
Svega	4266	f. 2989 kr. 6 ¹ / ₃

Otada je međutim postavljeno i uvjetovano izvršivanje robote drugačije. Ostaje doduše i dalje, da kmetovi moraju sjeći drvo (trupce) u gospoštijkim šumama, dovoziti ga na pilane, prevoziti ga u Bakarac, ali se to objavljuje pod ovim uvjetima: prvo, fiksirana je količina trupaca i građe, koju treba prevesti svako selo; drugo, limitirane su cijene za sve vrste građe, koja se prevozi; treće, kaštelanat mora prevoznicima (*»vecturantibus«*) od vremena do vremena (*»de tempore in tempus«*) isplatiti zarade; četvrto, ako podložnici ne bi prevezli određenu količinu građe u jednoj godini, krivnjom gospoštije (*dominium*), nisu to dužni nadoknaditi u drugoj godini.⁶⁷ Tim uvjetima i klauzulama nastojala se spriječiti samovolja Komore, kaštelanata i oficijala, a druga je stvar, koliko je centralna urbarijalna vlast imala u tome uspjeha. Kmetovi zapravo po ranijim propisima nisu bili nikad sigurni, koju ustvari količinu i koji broj podvoza moraju dati, jer je Komora pored utvrđene količine vazda, prema konjunkturi, tražila izvanredni podvoz (ekstraordinarija), koji je, istina bio nešto bolje plaćen od redovnog, ali još uvijek premalo za uloženi rad. Kmetovi Liča žale se na to, što moraju na svaku zapo-

⁶⁶ AC fasc. 1334/283 - DAR.

⁶⁷ »Obligationem arbores in sylvis dominalibus desecandi, et pro scindendis asseribus praeparandi, bosque ad molas runcinas et ex his asseres Buccaricam promovendi ultra quoque explebunt, ea tamen lege: ut proctium vecturae in adnexa tabella secundum quantitatem truncorum expressum Dominium vecturantibus de tempore in tempus rite exolvere teneatur. Ne autem numerus devchendorum truncorum pro volupé Dominii augeri possit, clementer decrevit Sua Majestas Sacratissima numerum eorundem in praedicta tabella expositum ita esse observandum, ut casum in eum, si Dominium uno anno truncos in praedicta tabella - expositos devchi curare negligeret Incolae sequenti anno defectum non administratorum anno priori ejusmodi truncorum supplere nullatenus sint obligati« (AC fasc. 1334/283) DAR.

vijed gospoštije, uz redovni podvoz davati i izvanredni.⁶⁸ Ta je činjenica bila poznata i sastavljačima urbara, kada su u njih unijeli propis, koji to izričito zabranjuje (*»Ne autem numerus devehendorum truncorum pro voluntate Domini augeri possit ...«*). Bilo je pored pomenutih ekstraordinarija i drugih oblika zakidanja: zavlacenje oko isplate zarada, prebacivanje obaveza iz jedne godine u drugu i sl. To ujedno bijahu i krupne smetnje, da kmetovi racionalno organiziraju i rasporede tok poslova na svom gospodarstvu. Sve je to pothranjivalo kod njih stalnu oponentnost prema Komori.

Ali, glavna se bitka ipak vodila oko nagrade, odnosno cijena vozne robote (prijevoza drveta i građe), u kojima se potpuno reflektira suprotnost interesa i klasna borba. Naime, ovdje je jugalna robota prošla određenu metamorfozu, a glavni atribut njena preobražaja jest plaća, koju kmetovi dobivaju za nju. Takvo njeno svojstvo ne obara činjenicu, da je ponekad nagrada (osobito pri ispunjavanju redovne robote) bila simbolična, neekvivalentna uloženom radu. U tome je uzrok i povod, da kmetovi uporno zahtijevaju, da se cijene za prijevoz povise i odrede.⁶⁹ Jer ustvari njih je katkada teže pogađala odrada robote uz neznatnu i simboličnu nagradu, negoli one kmetove, koji su morali dati određenu i besplatnu količinu robote, pa su poslije koliko toliko bili mirni i slobodni. Robota međutim svojim preobražajem nije izgubila i svoj prvobitni atribut – prinudu, jer je kmet morao ispuniti svoju obavezu, on se nije mogao osloboditi ili odreći nje zato, što je ispunjavanje robote bilo plaćeno. Ipak njen preobražaj govori za to, da Komora nije mogla osigurati za svoje pothvate dovoljno radne snage gošom i grubom prinudom, već se pritom poslužila efikasnijim i stimulativnijim ekonomskim elementom – nagradom.

Premda su urbari detaljno uredili cijene prijevoza građe, ipak s obzirom na njihovu visinu kmetovi nisu mogli biti dugo zadovoljni.⁷⁰ Posve je razumljivo, da je njihova upornost, solidarnost i borba išla za tim, da se oslobode robote ili da kao ravnopravna strana, što je pokatkad i bivalo, dogovaraju i utvrđuju s drugom stranom uvjete o prijevozu. Uporište za to našli su kmetovi u svojim urbarima (Lokve čl. 4, Fužine čl. 6 i Lič čl. 7), gdje je determinirano, da u slučaju, ako oni žele iznajmiti svoju djelatnost (radnu snagu) strancu, a istovremeno je ona potrebna i kaštelanatu, on ima doduše prvenstvo pred strancima, ali uz uvjet, da im plati istu cijenu, koju bi dobili od stranca. Naravno, još je važniji izuzetak, koji je kod toga učinjen; dat je naime prioritet interesima

⁶⁸ »Uiber dies sind wir verbunden auf allmahlige Befehl der hohen Herrschaft in denen Wäldern die Saagklötze zu fällen und zu denen Schneid Mählen zu zufuhren ...« (Arhiv JAZU XV25/DI2e).

⁶⁹ CS fasc. 10 (*»Tabela limitationis«*) – DAZ.

⁷⁰ Ibidem.

javne trgovine pred interesima same gospoštije!⁷¹ Položaj je kmetova time znatno poboljšán, a istodobno je učinjen i oveci ustupak komercijalnim tendencijama i koncepcijama, koje su puštale svoje korijenje na ovom našem području.

Švota pak f. 2989 kr. 6¹/₂ (cca 167.450 kg soli)⁷² koju su kmetovi godišnje izbijali iz kirijašenja (makar u ime robote), veoma je značajna stavka u njihovim prihodima. Od kirijašenja bila je sigurno ta švota i veća, jer ono, što su zasluživali van odnosa s kaštelanatom, s trećima, popis nije obuhvatio. S obzirom na svekolike prilike, u kojima su kmetovi živjeli, vezali su uvelike svoj svakodnevni život i egzistenciju upravo za takvu djelatnost (što je konačno našlo svoga odraza u njihovoj narodnoj pjesmi).⁷³ Stoga nije ni čudo, što su oni vazda iznova tražili poboljšanje uvjeta rada i revidiranje cijena.⁷⁴ Urbari su tome, kako smo istakli, prilično udovoljili, ali još uvijek ne onoliko, koliko su tražili kmetovi. Pa ipak valja priznati, da je u njima obaveza iz robote regulirana elastičnije i skoro podignuta, barem što se tiče cijene, na kontraktualni posao između Komore, odnosno kaštelanata i kmetova.

Možemo napokon ustvrditi, da su sastavljači urbara (Vrhovna urbarijalna komisija i Sev. županija) uglavnom normirali podavanja u fužinskom kaštelanatu onako, kako su našli u predlošcima i kako su zatekli u praksi. Na taj način su prenesene u urbare i u njima i dalje očuvane razlike i specifičnosti, koje su i prije postojale među selima. *Jedini izuzetak i radikalniji zahvat je učinjen kod robote.*

Samom činjenicom, da su podavanja i obaveze točno fiksirane *kvantitativno i kvalitativno*, znatno je otežano njihovo mijenjanje i povećavanje na *uštrb* kmetova.

⁷¹ »Quamvis memorati Incolae praeter praemissas praestationes ab aliis oneribus nominalibus immunes sint futuri, operas suas alicui extraneo locare vellent, hisque Dominium etiam opus haberet, pro eo casu ejusmodi operas suas (exceptis nihilominus publici commercii vecturis :) praefereñter Dominio suo erga illud, quod ab extraneis habere possent, praetium praestare et exhibere obligabuntur« (AC fasc. 1334/283 DAR).

⁷² Prema srednjoj cijeni, koja je tada bila u Rijeci i Hrv. Primorju (AC fasc. 1331 - »Verzeichnis der Fiumaner Salz Preisen« - DAR).

⁷³ Pa si otvorie nami more,   jarbol, letve i lentine
da moreno trgovati,   duge, vesla i uglevlje
s onim, što nam daju loze   i potrebno drugo drevlje,
i do mora prepeljati   s ovim živu kmeti naše
daske, grede i bordunsle   i palentu skrbe za se.

(Andrija Rački, o. c., str. 50-51)

⁷⁴ Anton Bolf i Matija Grgurić nime svega lekvarskog pučanstva (il Popolo di Loque) mole, da im se povisi cijena za dovoz trupaca i piljenje dasaka, i to iz razloga »perchè l'infraescritti e ancora li loro Antenati colla fin in allora Superiorità fecero accordo per condotta di cadaun tronco per il prezzo di L. 1 sol. 10 in qual tempo fu molto più vicino a Loque detto Bosco, di quello che in oggi ritrovasi...« (AC fasc. 1334 - DAR).

Zanimljivo je nadalje istaknuti, da u urbarima nema nijedne riječi o krčevinama, crkvenoj desetini,⁷⁵ vinotočju (Weinschank), a pašarinu i drvarinu tek uzgred spominju i rezerviraju za interne propise kaštelanata.⁷⁶ Ako doslovno shvatimo neke stavke u urbarima, onda nije bilo pravnog uporišta, da se uvedu nova, podavanja (»Quamvis memorati Incolae praeter praemissas praestationes ab aliis oneribus dominialibus Immunes sint futuri«).⁷⁷ Međutim naš interes mora ići dalje od konstatacije, to više, što je na pr. pitanje krčevina od 1767. bilo veoma akutno i prijeporno. Pod utjecajem nove monopolističke politike prema eksploataciji šume,⁷⁸ koju je provodio Dvorsko-trgovački savjet (»Hof - Commercien - Rath«) u ovom kraju, udaren je namet na krčevine, mijenjani su i poništavani ugovori o iskorišćivanju i t. d. Kmetovi su to teško podnosili, koliko poradi veličine stvarnog poreza, toliko i poradi grube samovolje.⁷⁹ Za mnoge od njih bile su krčevine prvo i najnužnije plodonosno zemljište, koje su stvorili uz velike napore i sa velikim uloškom rada.⁸⁰

Oportunistički i racionalniji razlozi ipak su prevagnuli nad ekstremnim. Kompetentni faktori nošeni konjunktorno-komercijalnim i kolo-

⁷⁵ Može se iz više dokumenata razabrati, da kmetovi nisu davali crkvene desetine (decima ecclesiastica), od koje bi jedan dio išao biskupu, a drugi seoskom parohu. »Wir geben - izjavljuju oni 1774. - von unseren (!) Früchten und Erzeugnissen der Geistlichkeit keinen Zehend« (Arhiv JAZU XV25/D12e). Fužinski kaštelanat nije ni među mjestima, koja plaćaju crkvenu desetinu senjskom biskupu (AC fasc. 1340 - DAR, Severiner Komitat, prot. 4. - DAZ).

Kmetovi su ipak morali uzdržavati svoga župnika, pa su mu stoga davali godišnje, u prvoj polovini XVIII. stoljeća, 88 f. 34 kr. (Andrija Rački, o. c., str. 33).

Kasnije se broj popeo na dva svećenika (vidi tablicu VII), pa je i doprinos kmetova morao biti dvaput veći.

Tako je župnik 1779. dobivao:

od žita	f.	29	kr.	19
„ janjadi	„	6	„	48
„ maslaca	„	5	„	36
„ vune	„	7	„	4
„ kuća (i blagoslova kuća)	„	45	„	49 ^{1/3}
„ krštenja	„	2	„	28
„ vjenčanja	„	9		
„ uvođenja porodilja u crkvu	„	1	„	50
„ pogrebnina	„	13	„	24
„ pobožnih zapisa	„	14	„	10
„ milodara	„	21		
„ komerske blagajne	„	195	„	28 ^{1/3}
		Svega	„	195 „ 28 ^{1/3}

(Gubernium Fluminense, fasc. 27(1779) - DAR).

Isprva su to bili, osim štolarine, dobrovoljni darovi župljana, koji su mogli izostati, a kasnije su pretvoreni u redovna davanja župniku. Komora je tako prebacila teret uzdržavanja paroha sa sebe na kmetove, jer je prvobitno ona plaćala župnika kao svoga službenika (I. Erceg, o. c. str. 297).

⁷⁶ AC fasc. 1334/283. - DAR.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Vidi bilješku 59.

⁷⁹ Arhiv JAZU XV25/D12e.

⁸⁰ AC fasc. 1338/585 - DAR.

nizatorskim koncepcijama uvidjeli su, da oporezivanje i otimanje krčevina, koliko otuđuje kmetove i pojačava njihovu oponentnost, toliko to nije konveniralo ni širim proćbicima vladajuće klase. I zaista, županija je odlučno insistirala, da se ovdje namet na krčevinu ukine, kao i u drugim posjedima.⁸¹ Učinjeno je nakon toga dosta, ali ne sve. Načelno su krčevine ošlobodene od nameta, ali kako dugo, o tome se nitko ni s kim ne slaže. A prvenstveno zadatak urbara bio je da to riješe.

Pašarinu i drvarinu urbari spominju, ali ih ne rješavaju kao problem od prvorazredne važnosti, već ostavljaju to za interne propise kaštelanata.⁸² Upravo u to vrijeme, kako je poznato iz ranijeg izlaganja, sukob oko pašnjaka i ispaša zaoštrio se do maksimuma, pa je neobično, da su taj problem urbari i dalje ostavili otvorenim. Ni poslije nije bilo temeljitog poravnjanja.⁸³ Bilo je doduše više poticaja, ali je interna odluka o tome izostala. Petar Marohnić i Stanislav Vukanić na svoj način pospješavaju to, kada »in nomine totius communitatis Zlobinga zahtijevaju, da se utvrde neka pravila o ispaši.«⁸⁴

Zapravo nije se radilo o rješenju, koje bi zadovoljilo kmetove i kaštelanat, ili jedno od njih, »za to bi se našlo kakvo takvo rješenje. Težina i nevolja bila je u tome, što se sada između njih utisnuo treći, cjelokupni promet na Karolini, čije normalno funkcioniranje također treba puno paše.«⁸⁵

Poznavajući tu presudnu okolnost, udovoljivši najnužnijoj pravnoj formi, sastavljajući urbara nisu mogli ni htjeli zahvatiti u to kompleksno pitanje, koje ustvari nije bilo pitanje podložnika fužinskih, već svih uz Karolinu.

c) Kontribucija

Kmetovi su pored podavanja u naturi, roboti, novcu i sitnim pristojbama kaštelanatu, odnosno Komori, plaćali kontribuciju (porez) državi. Ustvari, to je danak cjelokupnoj vladajućoj klasi. Vrhovna fiskalna vlast uzimala je u obliku kontribucije bez ekvivalenta dio prihoda od kmetova i tako osjetno umanjivala njihovu imovnu moć, kočila gospodarski napredak. Pogađalo ih je to teže, što se često pri razrezivanju i ubiranju nisu respektirale veoma važne okolnosti. Sve je uglavnom zavisilo o veoma varijabilnom ključu (clavis dicationis) i potrebnoj sumi, koja se morala repartirati, razrezati i ubrati, a manje o njihovoj platežnoj moći. Samo se po sebi razumnije, da je s gledišta kmetova bilo ire-

⁸¹ »Siquidem et hi Incolae à recentioribus extirpaturis census pecuniarium anno 1767, via facti sibi impositum solverent, existimat Sedria praemisum census quemadmodum in aliis possessionibus hic etiam simpliciter tollendum« (Arhiv JAZU XV25/D13d).

⁸² Pored toga što urbari rezerviraju pašarinu i drvarinu za interne propise kaštelanata, oni ujedno upućuju i na norme opće urbarijalne regulacije o tim pitanjima (AC fasc. 1334 - DAR).

⁸³ CS fasc. 43 - DAZ.

⁸⁴ AC fasc. 1333/154, 154G - DAR.

⁸⁵ Ibidem.

levantno, ide li kontribucija u centralnu državnu blagajnu, blagajnu sabora ili županije.

Upravo s obzirom na te komponente i okolnosti kontribucija u fužinskom kaštelanatu pokazuje konstantnu oscilaciju, njena suma u drugoj polovini XVIII. stoljeća stoji u upravnoj proporciji sa općom sumom,⁸⁶ koja se razrezuje i ubira u Hrvatskoj, odnosno u Hrv. Primorju, tako da se godišnja kontribucija kaštelanata od god. 1750. do 1770. kretala između 225 do 270 f.⁸⁷ Grad Zagreb međutim u isto vrijeme plaćao je samo 175 f.,⁸⁸ iako je po broju kuća (470) i stanovnika dva puta veći.⁸⁹

Već godine 1778. plaćaju kmetovi fužinskog kaštelanata od 191 kuće (po 1 f., 30 kr.) 286 f., 30 kr. godišnje kontribucije.⁹⁰ Samo godinu dana kasnije, prema privremenom katastru, ona je porasla skoro dvostruko.⁹¹

Tablica XIII
Kontribucija 1779.

Mjesto	Uplaćena kontribucija								
	u blagajnu						Švega		
	vojničku			županijsku					
	f.	kr.	d.	f.	kr.	d.	f.	kr.	d. ⁹²
Zlobin	7	19	4	10	58	14	18	18	2
Fažine	40	20	10	60	30	15	100	51	9
Belo selo	3	5	2	4	37	11	7	42	13
Lič	81	56		122	54		204	50	
Lokve	32	57		49	25	8	82	22	8
Brestova Draga	2	1	8	3	2	4	5	3	12
Ukupno	167	39	8	251	29	4	419	8	12

⁸⁶

Godine	Hrvatska	Ugarska
	f.	f.
1723.	28.884	2.138,000
1728.	28.793	2.524,000
1738.	29.317	3.094,000
1741.	33.117	3.094,000
1751.	59.595	3.724,000
1764.	69.467	3.900,000
1770.	150.800	?
1802.	150.000(?)	5.000,000 (Arhiv JAZU Id-97; Zlatko Herkov,

o. c. II, str. 350-351).

⁸⁷ Acta Congregationum, fasc. 33/1-80, 48/1-57, 50/1-44, Protocolium Congregationum generalium X/1762-1777; DAZ; Arhiv JAZU XV25/DII(4).

⁸⁸ Acta cong. fasc. 48/1765, No 1-80, 1-57 DAZ.

⁸⁹ Gjur Szabo, Stari Zagreb, Zagreb 1941, str. 70-71 (pri zbrajanju i odbijanju Szabo je učinio više griješaka!).

⁹⁰ CS fasc. 5/1779 (190) - DAZ.

⁹¹ Gubernium Fluminense, fasc. XXVII/132 - DAR.

⁹² U katastru je 16 denara = 1 krajcer! (Zlatko Herkov, o. c. I, str. 297; Jambréi, Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, Zagrabiae 1742, str. 191).

Želimo odmah upozoriti na jedan veoma interesantan momenat, a to je, da sam Lič plaća 48% od cjelokupne kontribucije. Iz toga smijemo zaključiti, da je ona, iako to uvijek ne mora biti, odraz njegove gospodarske moći.

Po katastru pak iz godine 1783/4., koji je ostao na snazi za sve vrijeme postojanja Severinske županije i poslije, iznos se kontribucije za kaštelanat relativno i apsolutno izmijenio.⁹³

	f.	kr.	d.
Zlobin	27	55	7
Fužine	128	39	6
Belo selo	13	3	6
Lič	190	28	7
Lokve	97	47	2
Brestova Draga	7	33	6
Ukupno	465	27	2

Od navedene svote išlo je u vojnu (državnu) blagajnu f. 175, kr. 8, d. 6, a u županijsku f. 290, kr. 18, d. 12.⁹⁴

Cjelokupna, dakle, ova svota prema godini 1779. (tablica XIII) porasla je za 46. f. ili 11%. Sva su mjesta opterećena većim iznosom osim Liča, koji sada učestvuje u cjelokupnoj svoti sa 41%, umjesto 48%.

Ovom se prilikom prvi put u cijelosti u fužinskom kaštelanatu provelo načelo, na kojem je još 1752/3. insistirala centralna bečka vlada, da kontribucijom valja oporezovati svaki koristonosni objekt (izvor) i radno sposobna čovjeka (u pravilu muškarca). Prema tome porez je pogadao ne samo materijalno-imovnu snagu podložnika, već i njegovu radnu sposobnost.⁹⁵ U praksi se otada javlja veoma šarena i neujednačena lista poreznih objekata. No prema izvorima za fužinski kaštelanat mogu se svi takvi manji i veći objekti svesti na četiri objekta:⁹⁶ opće beneficitarosti i izvanredni dohoci, zemljište, stoka i glavarina.

Nas svakako mora interesirati, u kojoj su mjeri i proporciji spomenuti objekti odbacivali kontribuciju.

⁹³ Catastrum CS - DAZ.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ »Prva temeljita porezna reforma provedena je tek godine 1753. Pod pritiskom bečkog dvora sabor tada odredi novi porezni popis. Porezom se ima ubuduće pogadati svaki za rad sposoban muškarac, zemljište po svom prinosu, a osobito vinogradi. I svi ostali izvori prihoda imaju se podvrći oporezivanju. Tako koristi od drvosječe, koristi od svinjogojstva, pčelarstva, stočarstva, od pečenja rakije, i t. d. Prema tome se ima i novi popis udesiti. Od toga doba kraljevinski porez sadržava uz glavarinu i cijeli niz poreza na prihod i poreza na pojedine dijelove imovine, za koje se pretpostavlja, da po pravilu donose neki prihodi (Zlatko Herkov, o. c. I str. 502).

⁹⁶ Arhiv JAZU XV25/DI 1 i (4); Catastrum CS - DAZ.

Tablica XIV

Visina kontribucije u postocima po objektima 1783/4.

Mjesto	Opće beneficitar- nosti i izvanredni dohoci	Zemljište	Stoka	Gla- varina	
Zlobin	19	14	38	29	= 100
Fuzine	23	30	14	33	= 100
Belo selo	18	32	18	32	= 100
Lič	18	19	42	21	= 100
Lokve	30	24	20	26	= 100
Brestova Draga	16	25	18	41	= 100
Kaštelanski prosjek	20,7	24	25	30,3	= 100

Tablica XIV pruža doista zanimljivu sliku o poreznim objektima, kako za pojedina mjesta, tako i za cijeli kaštelanat. Pa i onda, kada bismo pretpostavili, da se u njenim brojkama samo aproksimativno reflektira gospodarska snaga i važnost spomenutih objekata, ona daje dragocjenih podataka za različite kombinacije, instruktivne i korisne zaključke.

Iako nije potrebno naročito objašnjenje za njeno razumijevanje, ipak nam valja pokazati na jednu okolnost. Iz nje rezultira (to pokazuje prosjek), da je glavarina, odnosno radna sposobnost najviše odbacivala kontribucije. Ovdje međutim valja imati na umu, da se ne radi o pukoj registraciji gole radne sposobnosti, na koju se prevaljuje kontribucija, već i o osobi, koja s privrednog gledišta stvara neki dohodak (ili ga eventualno može stvarati).⁹⁷ Budući da su kmetovi svoju radnu sposobnost većinom realizirali i ekonomizirali s pomoću stoke, držimo stoga, uzevši kaštelanat u cjelini, da je stoka onaj objekt, koji je direktno ili indirektno najviše odbacivao kontribucije.

Potrebno je nadalje kod ovakve analize istaći i to, da je fiskalna vlast mogla poreznom stopom u svom interesu favorizirati jedan objekt na račun drugog, oporezovavši ga jače ili slabije radi njegova unapređivanja.

Sama tehnika oporezivanja nije nipošto bila jednostavna. »Dica« je bila idealna fiskalna jedinica,⁹⁸ od koje se ubiralo 12 kr. za vojničku blagajnu, a 24 za županijsku (»... atque unam dicam ad militarem a xr 12, ad domesticam Comitatus cassas à 24 xr computavimus«),⁹⁹ a pri njenom utvrđivanju i valorizaciji objekata bilo je više mogućnosti, da

⁹⁷ Vidi tablicu X.⁹⁸ Zlatko Herkov o. c. I pod »dica«.⁹⁹ Catastrum (spis) CS - DAZ.

neki platac bude teže ili lakše oporezovan. Troškove oko razrezivanja i ubiranja kontribucije u pravilu snosio je kontribuent. Upravo kod njihova obračunavanja i naplate zaostataka (restantiae) bilo je pokatkada i zloupotreba.

Kontribucija, kako smo vidjeli, stalno ispoljava tendencije, da brže ili polaganije raste. Tomu se naravno ne treba čuditi, ako se ima na pameti, da se državna blagajna uglavnom punila pritjecanjem kontribucije, a novaca je trebalo sve više. Državna porezna politika jako je pritiskala svojom težinom kmeta-platca. Ona ga je istodobno, jer je porez morao platiti u novcu, već rano prisilila i uputila, da iznosi svoje produkte (stoku) na tržište, i tako ubrzala razvitak robno-novčanih odnosa u kaštelanatu,

III

ZAKLJUČAK

Ako želimo položaj kmetova fužinskog kaštelanata ukratko ocrtati i ogledati u svjetlosti naprijed iznesenih podataka, možemo izvesti ove zaključke:

1. Zemlje su, kao osnovnog proizvodnog sredstva, kmetovi posjedovali malo, napose obradive, prema tome ona je bila uska materijalna baza u njihovu životu, jer njenim prinosom nisu ni približno mogli podmiriti svoje potrebe, iako su se vazda trudili da povećaju njezinu plodnost.

2. Stočarstvo tvori jaku materijalnu osnovicu u njihovoj egzistenciji, oni se stoga stalno odupiru svim nastojanjima i mjerama, koje smjeraju na njegovo umanjivanje.

3. Kmetovi su nalazili dopunsku zaradu u kućnoj radinosti, posredničkoj trgovini i prijevozu (kirijašenju), pri čemu je također pripadala stoci izuzetna uloga, bilo kao radnoj stoci, bilo kao komercijalnom objektu. Svaki od tih dopunskih izvora u njihovoj egzistenciji slabije ili jače uvlačio je njih i njihovo gospodarstvo u robno-novčane odnose.

4. Stanovništvo pokazuje jake tendencije porasta koliko s obzirom na naseljavanje, toliko i na sve veći porod. Kod njega još nema oštre podjele rada, ona je u nastanku.

5. Robota, pašnjaci i krčevine bili su oni objekti, u kojima se i povodom kojih se vodila stalna, sad jača, a sad slabija klasna borba između Komore (kaštelanata) s jedne i kmetova s druge strane.

6. Kmetovi kao uživaoci i obrađivači komorske zemlje daju Komori rentu u radu, naturalnim plodovima ili u novcu (praestatio in robota, natura et pecunia parata). Veličina pojedinih oblika stalno je varirala i zavisila je od niza okolnosti. Robota je bila najveća, a po svojim posljedicama i najteža kmetška daća, bez obzira na to, što se ona sad bolje, a sad lošije plaćala. Ona je za Komoru (kaštelanat) bila ne samo rentabilnija od podavanju u plodovima i novcu, već i nezamjenljiva za opstanak i funkcioniranje njenih neagrarnih poduzeća i pothvata. Opće-

nito se može reći, da podavanja, koliko nisu išla ispred akumulacije i razvitka proizvodnih snaga, svakako su išla uporedo s njima, tako da je Komora nastojala svaki napredak, ako ne u cijelosti, onda barem djelomično, iskoristiti za sebe. Jedino su urbari (od 1780) bili tome kakva takva brana.

7. Kontribucija, koju su kmetovi davali, bila je velik teret, jer je znatno, kao i svako drugo neekvivalentno podavanje, umanjivala njihove stvarne prihode i kočila gospodarski razvitak. Ona je bivala iz godine u godinu veća. Ovdje kao i drugdje smisao državne intervencije osamdesetih godina XVIII. stoljeća u odnošaje između feudalaca (konkretno Komore) i kmetova bio je – pored ostalog – u tome, da se osigura što veći porast kontribucije i njeni redovni odljevi u centralnu državnu blagajnu.

Zusammenfassung

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER WIRTSCHAFTLICHEN UND RECHTLICHEN, STELLUNG DER LEIBEIGENEN DES FUZINER KASTELLANATES IN DER ZWEITEN HALFTE DES XVIII. JAHRHUNDERTS.

In dieser Abhandlung unternahm der Verfasser den Versuch auf Grund archivalischen Materials die wirtschaftlichen Lebensbedingungen der Einwohnerschaft des Fuziner Kastellanates und deren Verpflichtungen der österreichischen Kameralverwaltung als Feudalherrn gegenüber in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts zu beleuchten.

Die materielle Grundlage des Lebensstandarts der dortigen Bewohner war gering, da es für den Feldbau geeigneten Grund und Boden als das hauptsächlichste Produktionsmittel nur wenig gab. Demnach genügte dessen Beitrag an Feldfrüchten nicht einmal annähernd die Bedürfnisse der Leibeigenenfamilien zu decken.

Indes war die Viehzucht – wenn auch extensiv betrieben, eine viel ausgiebigere Einnahmsquelle für den Lebensunterhalt der Einwohnerschaft. Die Viehzucht gewährte nicht nur die alltägliche Nahrung, sondern auch die zur Herstellung der Kleidung und Beschuhung nötigen Rohstoffe, war aber auch ein geeignetes und kurrentes kommerzielles Objekt, wofür die Leibeigenen Geld und Waren erhielten und auf diese Weise beinahe ausschliesslich den Waren – und Geldverkehr entwickelten. Ferner züchteten die Leibeigenen mit grosser Sorgfalt Arbeits – und Zugtiere, da der Fuhrverkehr auf der Karolina (der Strasse Karlovac-Bakar-Rijeka) und verschiedene Kameralunternehmungen einen willkommenen zusätzlichen Verdienst gewährten.

Die Leibeigenen brachten auf den Markt Erzeugnisse ihres eigenen Hausgewerbes. Ausserdem vermittelten sie den Salchandel und den Handel anderer Artikel zwischen den Häfen und Städten des kroatischen Küstenlandes und den kroatisch-ungarischen Siedlungen.

Die Einwohnerzahl – laut statistischer Daten – wies eine ständige Zunahme auf, teils durch Kolonisation (Kaiser Josefs II. Förderung der Ansiedlungen längs der Karolina), teils durch stets zunehmenden Geburtenzuwachs (Natalität i. J. 1770 : 62‰).

Die Leibeigenen als Nutzniesser und Bebauer des kameralen Grund und Bodens waren verpflichtet als Rente Fronarbeit zu leisten und einen gewissen Prozentsatz an Bodenprodukten und Geld zu entrichten. Die Höhe dieser Abgaben variierte und hing von einer Reihe von Umständen ab. Die Fronarbeit war jedenfalls die bedeutendste und drückendste Abgabe, die den Leibeigenen auferlegt wurde – ohne Rücksicht darauf, dass sie bald genauer, bald minder genau entrichtet wurde. Die Fronarbeit war für die Kameralverwaltung nicht nur rentabler, als die Natural- und Geldabgaben, sondern auch die einzige Vorbedingung für den Bestand und das Funktionieren ihrer ausseragraren Unternehmungen.

Außer der der Kameralverwaltung zu entrichtenden Rente waren die Leibeigenen auch zu Kontributionen dem Staate gegenüber verpflichtet, die heinahe jahraus jahrein wuchsen.

Die Beziehungen der Leibeigenen zur Kameralverwaltung entwickelten sich nicht friedlich. Vielmehr gab es stets Interessenkämpfe in bezug auf Fronarbeiten, Weiden und Rodungen.